

СИЁСИЙ ОНГ ВА СИЁСИЙ МАДАНИЯТНИНГ НАМОЁН БЎЛИШ ХУСУСИЯТЛАРИ

<https://doi.org/10.5281/zenodo.11489671>

Абдулрашид Анваров

Ўзбекистон миллий Университети

мустақил тадқиқотчиси

E-mail: abdurashid.anvarov@gmail.com

Telefon: +99890 940 33 39

Сиёсий онг деганда сиёсий жараёнлар ҳақидаги сиёсий тасаввурлар, қарашлар, кўникмалар ва билимлар мажмуи тушунилади. Сиёсий жараёнлар биринчи навбатда давлат ҳокимияти, унинг сиёсий бошқарувдаги фаолияти ва унда кечадиган сиёсий муносабатлар бўлиб, у бир маромда ривожланиши, турғун ҳолатга тушиши ёки юқори даражага кўтарилиши мумкин. Уларнинг қандай кечиши давлат ҳокимиятининг сиёсий бошқарувни қайси даражада ташкил этишига боғлиқ ҳолда кечади.

Сиёсий онг давлатнинг пайдо бўлиши билан унда яшаётган шахсларда шакллана бошлайди. Бунинг негизида давлатнинг манфаатларини назарда тутувчи сиёсатни олиб бориши ёки олиб бормаслиги муаммоси туради. Шахс ана шу икки ҳолатда ҳам давлат ҳокимиятининг сиёсий бошқарувдаги фаолиятига нисбатан ўз муносабатларини шакллантиради. Давлат объектив ва субъектив сабабларга кўра, шахснинг эҳтиёжларини тўла қондира олмайди, бунинг имконияти ҳам йўқ. Чунки, шахс қанча фаровон яшаса, унинг эҳтиёжлари ҳам шу даражада ошиб бораверади. Бу объектив жараён, худди ана шу эҳтиёжларнинг ошиб бориши мамлакат ва шахсни тараққиётга етакловчи омилдир. Агар эҳтиёжларнинг ошиб бориш жараёни тўхтаса, бу тараққиётнинг ҳам тўхташига олиб келади. Бу жараёнда сиёсий онг ривожланиши давлат ҳокимиятининг сиёсий бошқарувда сиёсий эҳтиёжларининг олиб боришига мувофиқ фаолият кўрсата билмаслиги фуқароларнинг унга нисбатан ўз муносабатларини билдириш вазиятини юзага келтиради. Ана шу ҳолатда шахсда давлат ҳокимиятининг сиёсий фаолиятига нисбатан қарашлари, тасаввурлари ва кўникмалари вужудга кела бошлайди. Улар давлат ҳокимияти тараққиётга мувофиқ ривожланиб бораверади.

Сиёсий онг онгининг барча шакллари (индивидуал онг, ижтимоий онг, назарий онг, миллий онг, эстетик онг ва бошқалар) билан ўзаро боғлиқ ва улар билан бирга ривожланади. Миллий онг тушунчасига оид турли қарашлар шаклланган. Айрим луғатларда қуйидаги таъриф берилади: “Миллий онг – ҳар бир миллат ёки элатнинг узок тарихий тараққиёти, турмуш тарзи, маънавий-диний эътиқоди, маданий ривожига жараёнида шаклланган дунёқараш, тафаккури, эътиқод ва ишонч туйғуларини ифодаловчи тушунча. Унинг шаклланишига тўпланган билимлар, сиёсий ва ҳуқуқий ғоялар, санъат ва маданият ютуқлари, ахлоқ, дин ва ижтимоий руҳият, умуман, жамият онги таъсир кўрсатади¹⁴⁵.

Бундан ташқари, миллий онг тушунчасига берилган қуйидаги таъриф ҳам мавжуд. “Миллий онг деб, миллатнинг тарихи, тақдири ва истиқболи билан боғлиқ бўлган манфаатлар ва мақсадларини ифодаловчи, миллат вакиллари фаолиятини мақсад йўналишилари тамон бошқариб турадиган ғоялар, фикрлар тизимига айтилади”¹⁴⁶. Миллий онг жуда мураккаб омил бўлиб, уни мустақил мавзу сифатида ўрганиш зарур бўлади. Чунки, бугунги кунгача у фундаментал тарзда ўрганилмасдан қолмоқда. Миллий онг билан сиёсий онгининг ўзаро боғлиқлигининг муҳим жиҳати шундаки, миллат вакиллариининг сиёсий жараёнларига муносабатларида миллий ўзига хослик ҳам ўз ифодасини топади.

Булардан хулоса шуки, сиёсий онг билан шахснинг сиёсий ижтимоийлашуви ўзаро боғлиқ кечади. Шахснинг сиёсий ижтимоийлашуви деганимизда, унинг сиёсий жараёнларни англаши ва уларда иштирок қилишининг ортиб бориши назарда тутилади. Ҳақиқатдан ҳам, шахснинг сиёсий ижтимоийлашуви унинг сиёсий онгининг ривожланишига олиб келиши билан бир вақтда, уни жамиятда нафақат сиёсий жараёнларда, шунингдек иқтисодий, ижтимоий ва маънавий-маърифий жараёнларда иштирокининг ривожланишига олиб келади. Шундай қилиб, сиёсий онг шахс фаолиятини барча соҳаларда иштирокини таъминловчи индикатор вазифасини бажаради.

Юқорида таъкидлаганимиздек, шахснинг сиёсий онги унинг сиёсий жараёнларига муносабатларининг таъсирида шаклланади. У бу жараёнларда иштирок қилишида нафақат сиёсий мақсадлар ва манфаатларни, шунингдек, ижтимоий муносабатларнинг субъекти сифатида ҳам намоён бўлади. Бу унинг у ёки бу миллатнинг вакили даражасида миллатнинг мақсадлари,

¹⁴⁵ Маънавият: асосий тушунчалар изоҳли луғати. Т.: Ф. Фулом, 2009. 406-б.

¹⁴⁶ Фалсафа қомусий луғат. Т.: Шарқ, 2004. 270-б.

манфаатлари, мустақил субъект сифатидаги мақомининг амал қилишини таъминлашда иштирок қилади.

Сиёсий онг ҳуқуқий онг билан боғлиқ ҳодиса ҳисобланади. Ҳуқуқий онг инсонлар, фуқаролар, ижтимоий гуруҳлар, миллатлар ва халқлар жамиятнинг маълум қонунчиликка бўлган муносабатларини, ифодаловчи қарашлар, ғоялар ва тасаввурлар мажмуи ҳисобланади. Ҳуқуқий онг жамият ва давлат ҳаётида амал қилаётган қонунларнинг инсонлар, фуқаролар, миллатлар ва бошқа ижтимоий гуруҳлар томонидан қай даражада билишини аниқлатса, сиёсий онг ана шу билимлар орқали шахслар ва фуқароларнинг сиёсий жараёнлар ва давлат ҳокимияти фаолиятида иштироки қайси даражада бўлганлигини билдиради. Ана шу маънода олганда, сиёсий онг билан ҳуқуқий онг ўзаро боғлиқ ҳолда инсонлар (шахслар)нинг давлат ва жамият ҳаётидаги сиёсий барқарорлигини қайси даражада таъминланишида муҳим омил сифатида намоён бўлади. Уларнинг барқарор ривожланиши нафақат фуқаролар манфаатлари, шунинг билан давлат сиёсий институтининг мустақамланишига ҳам хизмат қилади.

Жамият ва давлат ҳаётида фақат сиёсий онг ривожланишининг ўзи сиёсий барқарор тараққиёт учун етарли эмас, бунинг учун албатта, сиёсий маданиятнинг барқарор тараққиёти ҳам талаб этилади. Илмий адабиётларда “сиёсий маданият” тушунчасига турлича таърифлар берилган. Жумладан, мустақиллик изохли илмий-оммабоп луғатида ёзилганидек, “сиёсий маданият – умумий маданиятнинг муҳим тури, жамият азолари, миллат, ижтимоий гуруҳлар ва қатламлар ҳамда ҳар бир фуқаронинг давлатнинг ички ва ташқи сиёсатни тушуна билиш қобилияти, таҳлил қила олиш даражаси ва сиёсий вазиятга қараб, мустақил равишда ўз ҳатти-ҳаракатларини белгилаш ҳамда уларни амалга ошириш маданияти. Олдиндан кўра билиш истеъдоди, ҳаракат йўналишини ўзгартириш, назарий ва амалий йўналишилари аниқлай олиш, тарафдорлар топиш, ижтимоий жараёнларнинг тезлигига таъсир ўтказиш сиёсий маданиятнинг жиҳатларидан саналади”¹⁴⁷. Яна бир луғатда “Сиёсий маданият – сиёсий онг ва сиёсий фаолият бирлигини ифодалайди ва шахс, ижтимоий гуруҳ ёки бутун жамиятнинг ижтимоий тузумга, ҳокимиятга, давлат амалга ошираётган ички ва ташқи сиёсатга муносабатини акс эттиради”¹⁴⁸, деган таъриф берилган.

¹⁴⁷ Мустақиллик изохли илмий-оммабоп луғат. –Т.: Шарқ, 1998. 191-бет.

¹⁴⁸ Фалсафа Қомусий луғат. –Т.: Шарқ, 2004. 365-б.

Политология ўқув қўлланмасида унга қуйидаги таърифлар берилган. “Сиёсий маданият” – бу ўзига сиёсий маърифатни, сиёсий онглиликни ҳамда ижтимоий-сиёсий фаолиятни ҳам қамраб олган шахс ва ижтимоий бирликнинг маданиятидир;

–Сиёсий маданият бу– ўз ичига ижтимоий-сиёсий институтлар ва сиёсий жараёнлар билан бевосита алоқадор бўлган элементларни қамраб олган жамият маънавий маданиятнинг бир қисмидир.;

–Сиёсий маданият – конкрет ижтимоий бирлик ёки шахсга тегишли бўлган сиёсий онг ва сиёсий хулқ-атвор стерлатиплари йиғиндисидир;

–Сиёсий маданият – тарихан қарор топган сиёсий муносабатлар тизимида ижтимоий субъектининг (шахсининг, ижтимоий гуруҳининг, жамиятнинг) ўз сиёсий билимлари, кадриятларидан келиб чиққан ҳолда мўлжалланган ниятларини ҳамда ўзига хос сиёсий хулқ-атворини намоён қилиши, амалга оширишидир. Сиёсий маданиятнинг юқорида келтирилган умумий талқинларидан келиб чиққан ҳолда унга қуйидагича таърифларни бериш мумкин:

“Сиёсий маданият – сиёсий ҳокимият ва сиёсий ҳаётга бўлган муносабат, уни идрок этишдаги сиёсий тафаккур ва сиёсий фаолият маданиятидир”¹⁴⁹.

Келтирилган фикрлар ва таърифларда сиёсий маданиятнинг ўзига хос турли жиҳатлари ўз ифодасини топган. Шу билан бирга, ушбу тушунчага изоҳ бериб ўтишга ҳаракат қиламиз. *Биринчидан*, сиёсий маданият жамият маънавиятининг бир бўлаги; *иккинчидан*, давлат ҳокимияти фаолиятида сиёсий маданиятнинг амал қилиши сиёсий жараёнларнинг ижобий йўналишда кетаётганлиги белгиси; *учинчидан* сиёсий маданият сиёсий жараёнларда иштирок қиладиган фуқаролар, ижтимоий гуруҳлар ва сиёсий кучларни амалий фаолиятда амал қилишини ташкил қила билиш кўрсаткичи.

Шу ўринда, давлат ҳокимияти фаолиятида сиёсий маданиятининг муҳим кўрсаткичи қандай юзага келади, деган савол туғилади. Аввало, бундай маданият шахсининг сиёсий бошқарувда мажбурий буйруқбозликка эмас, балки сиёсий вазминлик, адолатлилик, ўзаро ишонч тамойилларига таянишида намоён бўлади. Аммо бу масалада шуни ҳисобга олиш керакки, сиёсий маданият сиёсий онгдан олдин шаклланмайди ва ривожлана олмайди. Ана шу оралик масофадаги мувозанат бузилиб кетишида сиёсий онгнинг роли беқиёс. Яъни, ёшларнинг сиёсий билимга эга бўлмасдан турли сиёсий

¹⁴⁹ Политология. Ўқув қўлланма. –Т.: Абдулла Қодирӣ, 2002. 178-бет.

жараёнларга аралашиб кетиши, алал-оқибат, зиддиятларнинг пайдо бўлиши индивидларнинг онгига боғлиқ бўлади. Шу маънода сиёсий онгнинг сиёсий маданиятга нисбатан кескин ривожланишига эҳтиёткорона муносабатда бўлиш керак. Ўз навбатида, сиёсий онгнинг ривожланиши натижасида ёшларда сиёсий жўшқинлик ва сиёсий фаоллик ошиб кетади. Агар у шахснинг сиёсий маданияти билан бир вақтда ривожлантирилмаса, мувозанат барҳам топса, сиёсий онг ёшлардаги ана шу жўшқинлик ва фаолликни мамлакатнинг сиёсий зиддиятлар гирдобига тушиб қолишига олиб келиш хавфи туғилади.

Ёшлар психологияси ва ҳаётида содир бўладиган мазкур ҳолатнинг сабаби қуйидагилар билан изоҳланади¹⁵⁰: а) мамлакатда ижтимоий-иқтисодий инқирознинг юзага келиши; б) миллатлараро муносабатларда зиддиятларнинг содир бўлиши ва динлараро бағрикенгликнинг барҳам топиши; в) мамлакат амалий фаолиятида ёшлар манфаатлари уларнинг ўсиб борадиган эҳтиёжларига нисбатан эътиборсизликнинг юзага келиши; г) мамлакатдаги сиёсий партияларнинг ҳокимият учун олиб борадиган курашларида амалдаги қонунларга хилоф равишда фаолият кўрсатишлари ва бунга ёшларни жалб қилиш; д) мамлакат ҳаётига ташқи кучларнинг аралашуви ва унинг хавфсизлигига таҳдидларнинг юзага келиши.

Бугунги кунда ёшлар сиёсий онгининг шаклланиши ва ўсишида *сиёсий партиялар* етакчи кучлардан бири ҳисобланади. Профессор М. Қирғизбоев “Сиёсий маданият каёқдан пайдо бўлади”, деган саволни ўртага қўйиб, унга ўзининг жавобларини қуйидагича ифодалайди: “Кўп ўқиган ва назарий билимларни эгаллаган билан инсонда сиёсий маданият пайдо бўлиб қолмайди. Кишилар ўзларини ижтимоий, иқтисодий, сиёсий манфаатлари ёки имкониятларини руёбга чиқариш учун амалиётда иштирок эта бошлагандагина уларда сиёсий маданият куртак отиб боради. Бундай маданиятни эгаллаш фақат сиёсий партиялар, манфаатлар гуруҳлари фаолиятида иштирок этиш орқалигина рўй беради. Ҳеч бир инсон яқка ўзи ҳаракат қилиб, ўзининг моддий, сиёсий, ҳуқуқий манфаатини ёки эркин фикрлаш ҳуқуқини қўлга киритолмайди. Бу манфаат ва ҳуқуқлар биронбир жамоат ташкилоти воситасидагина қондирилади. Шу сабабли ҳам сиёсий партиялар ва жамоат ташкилотларининг мақоми ҳар бир демократик давлатда юқори даражага кўтарилган”¹⁵¹. Олимнинг фикрига тўла қўшилаемиз. Ҳақиқатан ҳам, ижтимоий-сиёсий тадбирлар, сиёсий партиялар

¹⁵⁰ Отамуратов С. Ёшлар сиёсий маданиятини ривожлантириш омиллари. -Т.: Ўзбекистон, 2015. – Б. 69.

¹⁵¹ Қирғизбоев М. Сиёсатшунослик. -Т.: Янги аср авлоди, 2013. -Б. 387.

фаолиятида иштирок ёшларнинг сиёсий билимлари, имкониятларини оширади ва фаолликка ундаб туради.

Ёшлар сиёсий онгининг сиёсий маданиятга нисбатан кескин равишда ривожланиб кетиши омилларидан бири мамлакат ҳаётига ташқи кучларнинг аралашуви, унинг хавфсизлигига нисбатан таҳдидларнинг юзага келишидир. Бу ижобий аҳамиятга молик жараён. Чунки сиёсий онгининг ўсиши натижасида ёшлар онгида юртпарварварлик, она Ватанни ташқи душманлардан ҳимоя қилиш, миллий хавфсизлигини таъминлаш каби руҳият ривожлана бошлайди.

Сиёсий онг ва сиёсий маданият ўзаро муносабатларида мувозанатнинг доимий амал қилишига эришиш давлат сиёсий фаолиятидаги муҳим йўналиш бўлиб қолаверади. Сиёсий онгининг сиёсий маданиятга нисбатан кескин равишда ўсиб кетиши бир томондан мамлакат хавфсизлигини таъминлашда ижобий ҳодиса бўлса, иккинчи томондан мамлакат ички сиёсий ҳаётига даҳлдор соҳаларда салбий роль ўйнаши ҳам мумкин. Шунинг билан бирга сиёсий онгининг сиёсий маданиятга мувофиқ ёки қарийб тенг равишда ривожланиши ҳар қандай сиёсий жараёнлар, сиёсий фаолият майдони учун самарали бўлади. Айни шу сиёсий жараёнларда сиёсий маданият омили сиёсий онгни тартибга солиб, мамлакат ва умумхалқ манфаатларига, уларнинг тинчлиги ва барқарорлигига зид бўлган вазиятларнинг юзага келмаслигининг олдини олишга хизмат қилади.

“Сиёсий маданият ижтимоий онгининг унсурлари ва феноменларини, у ёки бу мамлакатнинг ижтимоий-сиёсий институтлари ва сиёсий жараёнлари билан алоқадор бўлган маънавий маданиятини ҳам ўз ичига олади. Шу билан бирга, у давлат ҳамда сиёсий институтларнинг шаклланишига, фаолияти ва тараққиётига ҳам муҳим таъсир кўрсатади”¹⁵².

Юқоридагилардан келиб чиқадиган хулоса шуки, сиёсий маданият сиёсий онгга қараганда мамлакатда барқарор тараққиётни таъминлашда етакчилик қилади.

¹⁵² Қирғизбоев М. Сиёсатшунослик. Ўқув қўлланма. Т.: Янги аср авлоди, 2013. -Б. 379.